

Den athenske debatkultur og Europas vej mellem oldtid og eftertid: Om *brug* af antikken og historiens lange linje

Af Jens A. Krasilnikoff

1. Introduktion

Moderne historikers arbejde med Grækenlands og Roms historie i oldtiden har i vid udstrækning hvilet på de tekster, som er overleveret til den europæiske eftertid på mange forskellige måder. I denne forbindelse afstak flere aktører rammerne for eftertidens studier af den græsk-romerske oldtid, som for eksempel de litteraturvidenskabelige miljøer ved bibliotekerne i Alexandria og Konstantinopel, middelalderens historikere, kirken og andre lærdomscentre. Forskere har i de senere år påvist, hvordan de overleverede tekster fra den græsk-romerske oldtid blev udnyttet i den europæiske middelalder til flere forskellige formål, og hvordan den samlede mængde litteratur er blevet udvalgt og sorteret i denne proces.¹ Man kan pege på det forhold, at de forskellige former for brug af og interaktion med de overleverede tekster fra den græsk-romerske oldtid i middelalderen forventeligt havde afgørende betydning for, hvordan efterfølgende perioder havde mulighed for at arbejde videre med antikken. Dermed bliver kildernes overleveringshistorie også væsentlig for debatten om, hvordan og i det hele taget *om* antikken udgjorde udgangspunktet for den efterfølgende europæiske historie. For at kunne vurdere karakteren og værdien af denne udvikling er det imidlertid også nødvendigt at afgøre, hvordan historiebegrebet og historiebevidstheden har forandret sig mellem oldtid og nutid, og hvordan denne proces har haft betydning for overleveringshistorien.

Den direkte anledning til at jeg ønsker at uddybe dette tema, er, at den tyske antikhistoriker Christian Meier for nylig i bøgerne *From Athens to Auschwitz – the Use of History* (2005) og *A Culture of Freedom. Ancient Greece and the Origins of Europe* (2011) har fremsat det synspunkt, at væsentlige dele af den europæiske kultur udsprang af den græske oldtid og ikke af den romerske, den byzantinske kultur eller middelal-

---

1. Geary 1994; *idem* 2003.

deren, som det ofte hævdes.² Meiers udgangspunkt er to omdiskuterede påstande om grækernes og den antikke verdens forhold til Europas historie: 1. at den moderne europæiske kultur og demokrati stammer fra grækerne, og 2. at den græsk-romerske kultur i hovedsagen havde opmærksomheden rettet mod Middelhavet og især mod de kulturer og samfund, som grænsede op til Middelhavets østlige del. Eller som Kurt Raaflaub siger om den tidligere forsknings tilgang til spørgsmålet i sit forord til Meiers seneste bog *Culture of Freedom*: "History became European (politically and culturally) only in the Middle Ages, and the case has often been made that 'European History' in a more precise sense thus began then and not in antiquity". Meiers hovedtese udspringer af opfattelsen af det europæiske kontinent som en politisk og kulturel enhed, der allerede var erkendt og begrebsliggjort af grækerne i slutningen af den arkaiske periode (6. og begyndelsen af det 5. århundrede).³ Imidlertid er den vigtigste del af Meiers tese at: "...although no direct political continuity extends from the Greeks through the medieval to the modern European world, culturally such continuity, even if mostly indirect and transmitted through Roman and Byzantine intermediaries, was broad and substantial".⁴ I forlængelse af dette er det Meiers synspunkt, at den vesteuropæiske middelalders vigtige bidrag til den efterfølgende europæiske udvikling bestod i at formidle overleveringen af oldtidens græske debat- og innovationskultur til den europæiske eftertid: Og endvidere at dette ikke mindst skyldtes kirkens og kongemagtens gensidige interesser i at samarbejde om at opbygge duelige verdslige og religiøse institutioner.⁵

Dernæst er det Meiers synspunkt, at Europas dominans over resten af verden efter o. 1500 skal forklares med netop det forhold, at den europæiske samfunds- og kulturudvikling tog afsæt i den græske oldtid, nærmere bestemt i Athen i 400-tallet f.v.t.⁶

I Meiers optik er det sådan, at arven fra Athen tog form gennem forskellige overleveringsfaser, men på en sådan måde at betydningen af den athenske debatkultur og borgerskabsinstitution blev fastholdt gennem den romerske periode, middelalderen,

---

2. Meier 2005, s. 40 fremhæver, at Max Weber valgte at analysere *middelalderbyen* frem for den antikke bystatskultur; mens Karl Marx er eksponent for det modsatte synspunkt, fordi han netop tog afsæt i den græsk-romerske oldtid.

3. Meier 2005, ss. 43-46; *idem* 2011, ss. 21-6.

4. Meier 2011, ss. viii – ix (Kurt Raaflaubs forord).

5. Meier 2005, ss. 52-7, 93-6.

6. Meier 2005, ss. 45-50.

renæssancen, oplysningstiden og det moderne Europa efter den franske revolution.⁷ Mere præcise synspunkter vedrørende udvælgelsen af de overleverede skriftlige arbejder fra Athen og den tilhørende usystematiske omgang med udvalgte dele af de athenske tænkeres ideer og debatkultur i Europas historie levnes ikke megen plads i Meiers to synteser.⁸

Man kan anskue de indledende kapitler i *Culture of Freedom* (ss. 1-46) som en videre udvikling af nogle af synspunkterne fra *From Athens to Auschwitz* fra 2005. Dog er det sådan, at den seneste bog koncentrerer sig mest om at argumentere for det fortsatte studium af antikken som Europas forudsætning og altså ikke inddrager den mere specifikke adresse til det genforenede Tysklands erindringsbearbejdelse. Endelig behandles grækerne i *Culture of Freedom* som en enheds- og frihedskultur, hvorimod det i bogen fra 2005 var Athen i 5. århundrede, som bidrog til Europas kulturelle udvikling.

Hensigten med dette bidrag er derfor mere præcist at se kronologiafhængige historieopfattelser nærmere efter i kortene, herunder at spørge til, hvordan vi skal forstå den proces, som arven fra Athen blev udsat for. Dette arbejde omfatter en opregning af Meiers projekt, fulgt af en kommentar til Meiers version af Athen i den klassiske periode, som hans syntese tager udgangspunkt i. Dernæst følger historiebrugsanalysen af Meiers projekt, og afslutningsvis viser jeg med et kulturgeografisk snit, hvorfor den europæiske eftertid (også) fandt de overleverede tekster fra den græske og romerske oldtid attraktive.

2. Fra Athen til Auschwitz – tur-retur

Den tyske kultur- og kunsthistoriker Jakob Burckhardt skrev i 1800-tallet flere værker, hvis betydning vel næppe kan overvurderes. Især værket om renæssancen cementerede Burckhardts position, men hans studier af grækernes kulturhistorie i oldtiden har også

---

7. Meier (2005, ss. 49, 55) synes ikke at skelne mellem egentligt statsborgerskab, som det forekom i antikken og igen med de amerikanske og franske revolutioner, og så de mere begrænsede former for borgerskab, som eksempelvis eksisterede i middelalderens byer. Jeg skylder den ene fagfællebedømmer af denne artikel tak for pointen. Se Hansen 2010, ss. 248-50.

8. Meier (2005, s. 93) antager, at forklaringen på at en stor mængde litteratur og filosofiske tekster kunne overleveres fra oldtid til middelalder, er at 'forfaldet' eller overgangen mellem de to epoker foregik over et langt tidsrum.

haft og – viser det sig – har stadig afgørende indflydelse på især centraleuropæiske opfattelser af den græsk-romerske oldtid. Burckhardts grundsyn på grækerne var især forankret i forestillingen om, at grækerne besad en iboende trang og lyst til at konkurrere og til at debattere for at skabe en positiv fremtid.⁹ Burckhardt forfægtede konstant i sin *Griechische Kulturgeschichte* denne egenskab som et af grækernes væsentligste bidrag til verdenshistorien.¹⁰ Herfra er der ikke langt til at tænke og placere grækerne centralt og som udgangspunktet for en speciel europæisk udvikling og identitet – mellem oldtid og eftertid; og Meiers gæld til Burckhardt fornægter sig ikke.¹¹

Meiers hovedtese er, at den athenske debatkultur og nyskabende indstilling til fortsat positiv samfundsudvikling lå som en væsentlig forudsætning for den specielle vej, som Europa kom til at følge fra renæssancen og frem. Hvor Meier altså tidligere har diskuteret debatkulturens fremvækst i oldtiden (Meier 1980), fører han nu i *From Athens to Auschwitz* som anført tanken videre til middelalderen og renæssancen, hvor 'året 1500' både gøres til skæringspunktet for hans kronologiske orientering og dertil specifikt til titlen på kapitel 2 ("Around 1500 – The 'European Miracle' and What Made it possible"). Herfra tog Europa med støtte i arven fra Athen og den næsten tusindårige samfundsudvikling, der lå mellem 400-tallets Athen og renæssancen, de afgørende skridt frem mod den førerstilling og dominans over den resterende verden, som så varede ved indtil første halvdel af det 20. århundrede. Meier pointerer på denne måde vedvarende, at Europa under ét fra 1500 kom til at dominere resten af verden. Læseren får aldrig en tilbundsgående forklaring på, hvorfor bestemte europæiske nationer eller samfund på skift førte an i denne udadvendte dominans over resten af verden. Sammenhængen synes at være den, at elementer af oldtidens debat- og innovationskultur altid har overlevet eller ligefrem overvintret i bestemte miljøer så som kirker og universiteter for så i bestemte situationer at kunne hentes frem og bringes i praktisk anvendelse.¹²

Den næste fase, Meier inkluderer i analysen, er den, der fulgte med den moderne stats og det dertil hørende bureaukratis fremvækst efter o. 1800. I denne afgørende periode i Europas historie, hævder Meier, så man en radikal forandring i statsmagtens

---

9. Burckhardt 1898-1902.

10. Nippel 2002, s. 308.

11. Meier 2005, især ss. 5-7, 11-12, 29, 34-36, 41, 78-79, 99, 156, 177-178.

12. Meier 2005, ss. 34-60;

mulighed for at præge borgerbefolkningen. Individet blev nu påvirket på en sådan måde, at orienteringsevnen sløredes, og ansvaret for samtiden såvel som for historien blev gradvist tabt i de næstfølgende 150 år; og det specifikt europæiske brød endegyldigt sammen på grund af nazismen, 2. Verdenskrig og Holocaust.¹³

Ifølge Meier kan nazismen og Holocaust hverken forstås eller afvises, men måske forklares. Vejen til nazismen og dens gerninger, herunder Holocaust (sammenfattet i eksemplet Auschwitz), forklarer Meier med bureaukratiseringen af den moderne stat efter o. 1800 og den deraf voksende afmagtsfølelse og ansvarsfralæggelse, som den enkelte aktør (embedsmand) herefter opererede med og agerede i forhold til. Konkret diskuterer Meier, hvem eller hvad der har ansvar for historien, og konklusionen er, at den eneste kur mod den voksende og truende historieløshed er, at vi (læs: historikerne) må generobre fortiden – historien – for derved at undgå at tabe orienteringsevnen og muligheden for at planlægge for fremtiden.¹⁴ Meier griber på denne måde fat i et grundlæggende paradigme for historieforskningen, nemlig spørgsmålet om, hvorvidt der er en aktiv historiebevidsthed hos såvel individ som kollektiv og samfund.

3. Athen i oldtiden: Debatkultur og demokrati

Christian Meier udlægger den athenske borgerstats samfundsudvikling i 400-tallet f.v.t. som et forløb, hvis slutresultat netop er fremkomsten af en positiv og nytænkende debatkultur. En hastig gennemgang af den nyere historiske litteratur om Athen i den demokratiske periode, og især perioden fra Perserkrigenes afslutning (479/8 f.v.t.) til Athens nederlag i Den peloponnesiske Krig (431-404/3 f.v.t.), afslører markante forskningsmæssige modsætninger inden for snart sagt alle aspekter af det athenske samfunds og demokratis historie. Man har til stadighed diskuteret spørgsmålet om karakteren af det magtrum, athenerne fik skabt efter sejren over perserne i 479 f.v.t., og som efterfølgende er blevet benævnt Det deliske Forbund eller Det athenske Søimperium. Man diskuterer stadig, om imperiet var et repressivt og brutalt magtredskab, som Athen udviklede for egen vindings skyld.¹⁵ Man har også diskuteret, hvornår over-

---

13. Argumentet foldes ud i Meier 2005, kapitel 5 'Auschwitz', ss. 137-169.

14. Meier 2005, ss. 102-136.

15. Litteraturen og debatten er omfattende. En god overblik kan opnås ved at konsultere to nyere anto-

gangen fra militæralliance til imperium eventuelt var en realitet: Fra begyndelsen af forbundets historie i 478 f.v.t., fra det tidspunkt, hvor det oprindelige rationale bag forbundet forsvandt med fredsslutningen med perserne i 449/8 f.v.t., eller om Athen først udviklede sine repressive kontrolmekanismer, da den lange Peloponnesiske Krig tvang Athen ud i 'den totale krig'. Det væsentlige i denne sammenhæng er ikke så meget at afgøre, hvilke svar der giver bedst mening i en snæver tolkningshistorisk forstand, men snarere at spørge til, hvad det betyder for det nu fremherskende argument, nemlig at arven fra den græsk-athenske oldtid er en ensidig positiv forudsætning for den europæiske eftertid. Hvad gør det eksempelvis ved forestillingen om det athenske demokrati som en overvejende positiv styreform, at fremvæksten og den fortsatte pleje af det athenske demokrati i 400-tallet hvilede på en repressiv imperiekontrol med en række mere eller mindre frie græske bystater omkring Det Ægæiske Hav? Omvendt kan man måske finde nogen støtte i det argument, at det formentlig netop var Athens udvikling, der muliggjorde det, som Robin Osborne har kaldt 'the Athenian cultural revolution' – debatkultur og demokrati – og som gjorde denne bystats historie interessant i den tidlige europæiske eftertid.¹⁶ En (kilde)kritisk vurdering af Meiers argument afslører endvidere, at en stor del af vores viden om 400-tallets debatkultur, dens resultater og potentialer faktisk stammer fra 300-tals kilder,¹⁷ perioden som Meier netop fravælger at beskæftige sig med, fordi han opfatter den som en periode med nedgang og forfald.¹⁸ Alene på denne baggrund er det vanskeligt præcist at bestemme, hvilket Athen der er udgangspunktet for Meiers ubrudte kronologiske linje.

Der er andre egenskaber ved det athenske politiske system og dominerende samfundsideologi, som forhindrer et entydigt positivt syn på borgerstaten. Først og fremmest har eksperter diskuteret det problematiske i at Athens økonomi delvist hvilede på slavearbejdskraft og karakteren af det athenske demokrati; og om det i det hele taget var et demokrati – med henvisning til de mange samfundsgrupper, der ikke

---

logier redigeret af henholdsvis Low 2008 og Ma *et al.* 2009.

16. Se bidragene i Osborne 2007, især Akrigg ss. 27–43 og Shear ss. 91–115. Om socio-økonomiske forandringer og religiøs innovation i Attika efter 404, se endvidere Krasilnikoff 2008a; *idem* 2008b.

17. Dette er et hovedargument i Hansen 1991. *Idem* ss. 4-26, 296-304 for kilderne til studiet af det athenske demokrati og distinktionerne mellem det athenske demokratis hovedfaser i henholdsvis 5. og 4. århundrede.

18. Meier 2005, ss. 87. For 300-tallets politiske udvikling i Athen, se Schwenk 1997.

havde politisk indflydelse, herunder især kvinder og frie fremmede (metøker).¹⁹ Meier finder ikke, at disse spørgsmål er interessante, når de sættes op imod det, som den græske kultur kan tilbyde i positiv forstand, nemlig evnen til at stille spørgsmål, der har afgørende betydning for en positiv samfundsudvikling.²⁰

Til rækken af problematiske egenskaber ved det athenske samfund i 400-tallet kan man føje yderligere eksempler på negative forhold og kritik:²¹ De senere års debatter om karakteren af det athenske samfund og især den specielle athenske version af en egalitetsstyret samfundsorden har blandt andet fokuseret på forandringer, der angiveligt opstod som konsekvens af nederlaget i Den peloponnesiske Krig, og, i et bredere kronologisk perspektiv, af de mange forandringer mellem 400-tallet og 300-tallet. I den sammenhæng er det især de relativt vidtrækkende forandringer i det politiske system, herunder justeringerne af de demokratiske institutioners kompetencer, der samlet udgør et problem for Meiers påstand om, at det var 400-tallets og ikke 300-tallets athenske debatkultur, der kunne fungere som eftertidens pejlemærke. 400-tallets 'radikale' demokrati er tyndere belagt i kilderne end 300-tallets moderate demokrati.²²

Der skete andre dramatiske forandringer mellem de to århundreder. Athen oplevede en markant befolkningsmæssig tilbagegang under Den peloponnesiske Krig, og også konsekvenser af det opbrud i den sociale orden, der herskede før krigsudbruddet i 431. Ikke blot faldt befolkningstallet generelt, det ser også ud til, at antallet af de mest velhavende athenere også reduceredes kraftigt.²³ Alligevel er det først fra 300-tallet, vi har overleveret et så varieret kildemateriale, at vi med nogen ret kan hævde at kunne rekonstruere Athens politiske og juridiske systemer. Hvor den athenske lærdomskultur fra 400-tallet forbindes uløseligt med historikerne Herodot og Thukydid og deres analyser af årsagerne til udbruddene af henholdsvis Perserkrigene og Den peloponnesiske Krig,²⁴ så er det 300-tallets filosofiske, juridiske og politiske studier ved Platon og Aristoteles, samt retstaler, pamfletter og debatindlæg fra folkeforsamlingsmøder, der

---

19. Kvinders udelukkelse diskuteres i Katz 1999.

20. Meier 2005, ss. 86-7.

21. Generel diskussion i Hansen 2005, ss. 38-80.

22. For det athenske demokratis institutioner, se Hansen 1991, ss. 4-26. 300-tallets athenske politiske historie skildres i Schwenk 1997, ss. 8-40.

23. Akrigg 2007, ss. 27-43.

24. Krasilnikoff 2006; *idem* 2011.

udgør kildematerialet og den mere righoldige dokumentation for arbejdet med athensk – og ikke almen græsk – politisk kultur. Hvis vi, som Meier beder os om, skal acceptere, at 400-tallets synkrone græsk-athenske politiske orden gøres til den fornyelses- og debatkultur, som eftertiden tog til sig, skal vi også acceptere, at kildematerialet fra 300-tallet, der belyser en anderledes og mere 'moderat' demokratisk orden, afspejler 400-tallets politiske orden – og det er naturligvis ikke uproblematisk.

I sin overvejende positive analyse af og mulige forklaring på det athenske demokratis relative succes i dets knap 200-årige levetid fremhæver den amerikanske professor Josiah Ober fremvæksten af en egentlig demokratisk-politisk kultur som den væsentligste årsag til succes.²⁵ Debatkulturen hos Ober udformer sig som en kommunikation imellem en 'elite' og en 'masse'. Den politiske elite virkede som debattører og forslagsstillere og rekrutterede udelukkende sine repræsentanter fra den sociale og økonomiske elite i 300-tallet. Heroverfor stod 'massen', hvor de fleste medlemmer havde mere begrænsede økonomiske muligheder for at lade sig skole i retorik og ikke var velhavende nok til at kunne afskrive det daglige arbejde med landbruget til fordel for en fuldtidsaktivitet som 'politikere'. Debatterne på folkeforsamlingen og i retssalene udspandt sig mellem talere fra eliten, mens massen, det bredere borgerlag, fungerede som tilhørere og i retssagerne som jury, der efterfølgende stemte for eller imod de fremsatte forslag eller parternes indlæg i retssager. Debatterne i Athens demokratiske institutioner udspandt sig således som disputer mellem elitepersoner med det brede borgerlag som opmand. Obers pointe er tillige, at kommunikationen og den gensidige afhængighed mellem elite og masse afhang af, hvordan politikerne formåede at udnytte deres retoriske evner og kompetencer til at udtrykke egalitære og demokratiske holdninger – hvis det modsatte forekom, kunne talerens elitebaggrund give bagslag, og han kunne beskyldes for at sympatisere med oligarkiske, aristokratiske og især tyranniske synspunkter. Det billede, som Ober, og andre med ham, har tegnet af 300-tallets Athen, kan altså også vise hen imod et demokratisk politisk system, der først og fremmest tjente til at bevare, beskytte og udbygge de privilegier, som den athenske borgerstand havde tilkendt sig selv. Spørgsmålet er naturligvis, om der i den ofte komplekse kommunikation, som foregik mellem taler og publikum, kan findes beviser for en grundlæggende innovativ debatkultur? Med det tilgængelige

---

25. Ober 1989; *idem* 1998; *idem* 2009.

kildemateriale kan man med lige så stor ret argumentere for, at vores kilder i virkeligheden peger på, hvordan det lykkedes athenerne at bevare den eksklusive og lukkede klub, som borgerstaten udviklede inden for rammerne af de demokratiske politiske institutioner i perioden fra 508 – 322 f.v.t.

4. Athens efterliv: Sortering og reception

Hovedparten af det oldgræske litterære kildemateriale, som er overleveret til eftertiden, findes i form af middelalderlige håndskrifter nedfældet i Byzans mellem det 9. og det 14. århundrede. Efterfølgende er de bragt til især italienske biblioteker. Enkelte centrale manuskripter er bevaret som papyrusruller fundet i Ægypten i nyere tid. Derfor er det vigtigt at bemærke, når vi taler om det athenske demokrati og debatkulturen, at vigtige kilder som Aristoteles' *Athenernes statsforfatning* og retstaler af Hyperides er fundet længe efter middelalderens ophør.

En stor del af de overleverede manuskripter eksisterer i kraft af den kopi-industri, som mange lærdomscentre, klostre og skoler drev med henblik på salg og bytte af kopier af manuskripter. Det arbejde, der foregik i diverse institutioner, især i Byzans, tilførte imidlertid også manuskripterne yderligere materiale, de såkaldte scholier, der er mere eller mindre lærde kommentarer til de originale tekster og kan have karakter af kommentarer til teksternes sproglige form eller til teksternes indhold.²⁶ Intensivt arbejde med oldtidens tekster forekom således allerede i oldtiden, hvor scholiaster tilførte manuskripterne kommentarer, der sågar kunne udkomme som selvstændige værker eller kommentarer til de klassiske tekster.

Værdien af disse scholier er varierende og ligeledes i visse sammenhænge omdiskuteret. Mens antikforskere gerne benytter scholier til at understøtte analyser af originalteksterne som litterære eller sproglige analysegenstande, bør man være mere kritisk overfor scholiernes kildeværdi – ikke mindst fordi et scholions tilblivelsessituation kan være ganske anderledes end den originale kildes. Vi kan altså foruden grovsorteringen af selve manuskripterne notere, at aktører i senere antikke perioder og i middelalderen arbejdede videre med teksterne på måder, som tilføjede den enkelte tekst en tidsspe-

---

26. Reynolds & Wilson 1991.

cifik kommentar, der vel at mærke kunne 'skride' i forhold til den originale teksts tilblivelsessituation. Scholierne kunne udspringe af 'forfatterens' indlæsning i andre dele af den antikke litteratur, som ikke er overleveret, men de kunne også samtidig være afhængige af senere, for eksempel hellenistiske eller romerske, kommentarer til og fortolkninger af en problemstilling fra den klassiske periode. Den græsk-romerske oldtids og middelalderens sorteringer og udvælgelse af antikke tekster fra historiekulturen er naturligvis sket på baggrund af en række bevidste valg, men også som resultat af en række tilfældigheder. På den ene side er de tekster i første omgang overleveret, som fandt praktisk anvendelse i såvel oldtid som middelalder. Det antal antikke tekster, der kunne anvendes til at besvare de spørgsmål, som man søgte svar på i oldtidens senere faser og i middelalderen, har derfor selvsagt været til rådighed for de anderledes studier og problemstillinger, som renæssancen og de efterfølgende perioder formulerede.

Med den amerikanske historiker Patrick Geary forekommer det at være en fornuftig tilgang at anskue middelalderens forhold til antikken ud fra et aktivt historiebrugsaspekt. Patrick Geary har desuden formuleret stærke synspunkter om såvel de seneste to århundredes universitære studier af nationalstaten: Al vores terminologi, forståelse og studier af national identitet og nationalisme i den dybere fortid afhænger af og hører perioden efter 1800 til. Når vi eksempelvis studerer middelalderlige forestillinger om historie og identitet, gør vi det med de terminologiske redskaber, der er udviklet i de seneste mange årtier til brug for studiet af moderne eksempler på nationalisme.²⁷ Men ønsker man at indarbejde alternative tilgangsvinkler til den dekonstruktivisme, som Geary, i et vist slægtskab med Hobsbawm, delvist udtrykker, kan man forsøgsvis konsultere de historiebrugsredskaber og historiebrugstypologier, som på forskellige måder er fremlagt af svenske historikere (se afsnit 6, 'Historiebrug' nedenfor).²⁸

---

27. Geary 2003, ss. 15-16 (se for eksempel Hobsbawm 1991).

28. Karlson 1999; Zander 2001; Aronsson 2004.

5. Kontinuitet eller brud?

Meiers grundlæggende kontinuitetsperspektiv forankres altså i forestillingen om, at den athenske debatkultur levede videre i den europæiske historie. I nogen grad hænges dette perspektiv også op på forestillingen om, at borgerskabsinstitutionen levede videre fra oldtid til eftertid. Meiers vurdering af vores øjeblikkelige situation peger imidlertid også på en anden forbindelse mellem Athen i oldtiden og vores multikulturelle, globaliserede og ikke mindst teknologistyrede samtid: Meier fremsætter det synspunkt, at vi på grund af tidsacceleration – vi evner ikke at fordøje den nære fortids hændelser, før nye indtræffer – allerede har tabt eller er ved at tabe evnen til at orientere os mellem nutid, fortid og fremtid. Samme udviklingstendens, hævder Meier, forekom i mindre dramatisk målestok i Athen i 400-tallet; og athenernes kur mod problemet var at udvikle en nytæknings- og debatkultur, som gjorde det muligt for dem at ‘generobre’ nutid, fortiden og dermed fremtiden. En oplagt mulighed for Meier er derfor at studere det fortidige eksempel Athen for at forstå, hvordan man i fortiden har tacklet en situation, der ligner vor egen. Mogens Herman Hansen har valgt at anskue spørgsmålet om grækernes og især athenernes efterliv i de europæiske kulturer ganske anderledes end Meier gør.²⁹ Hansen, og før ham Elisabeth Rawson, har påpeget, at i det meste af perioden fra den græsk-romerske oldtids overgang til middelalderen (hvornår den nu end forekom) har eftertiden interesseret sig mere for Sparta end for Athen. Fra renæssancen blev interessen for græsk sprog og kultur fornyet, men ikke på måder, som aktivt inddrog og forholdt sig til den athenske debatkultur og demokratiet i den klassiske periode. I en række stringente undersøgelser af det athenske demokrati og *polis* – de to fænomener eksisterer, og læses, sammen i Hansens optik – påviser Hansen diskontinuitet mellem den form for direkte demokrati, som fandtes i 300-tallets Athen, og demokratiformerne i eftertidens Europa, herunder folkestyret i de schweiziske kantoner fra omkring 1300 e.v.t. og til nutiden og forskellige former for repræsentativt demokrati fra midten af 1800-tallet og til nutiden.³⁰

---

29. Se for eksempel Hansen 1996.

30. Hansen 2005, især ss. 149-170.

Skiftet fra at anse Sparta for det oldgræske statseksempel til i stedet at fokusere på Athen skete i 1800-tallet, ikke mindst takket være den engelske bankmand og historiker George Grote.³¹ Interesseskiftet skete formodentlig, fordi den gradvise overgang til folkestyre i forskellige centrale europæiske lande medførte en stigende interesse for oldtidens eksempler på det samme. Sparta, og altså ikke Athen, stod langt ind i 1800-tallet som det græske paradigme, hvor den fuldtonede statsloyalitet og offervilje tjente til instruktion i for eksempel skolen.³² Samlet set står Rawsons, Hansens og andres gode pointer om Spartas forrang i den europæiske eftertid som en alvorlig forhindring for, at Meiers hypotese om den athenske debatculturs overlevering og virkning gennem hele den europæiske historie kan fastholdes. Endelig kan man tilføje, at så godt som alle skriftlige vidnesbyrd om Sparta stammer fra athenere eller forfattere, som levede og virkede i Athen i den klassiske periode, hvilket nu har fået den engelske professor Paul Cartledge til at betegne den athenske diskurs om Sparta som etnografi.³³

6. Historiebrug

De seneste årtiers interesse for såvel teoretiske som metodiske greb for undersøgelse af historiebrug forekommer derfor relevante at overveje i denne sammenhæng. Indledningsvis er det dog nødvendigt at minde om det forhold, at studier af antikkens litterære og skriftlige overleveringer til eftertiden ofte benævnes 'reception' snarere end 'brug'. Forklaringen på dette er formodentlig, at den ældre betegnelse 'reception' afspejler en forståelse af overleveringerne, hvor eftertiden modtager og lader sig påvirke af antikken, som nok har arrangeret tekster og kunst med specifikke hensigter og ud fra specielle kriterier, men ikke med henblik på eftertiden. Grækerne og romerne opfattes således som aktører, der ubevidste om deres kulturs virkninger i eftertiden alli-

---

31. Se Christiansen 1986, ss. 151 – 81.

32. Bemærk dog, at dele af antikforskningen fortsat diskuterer om Sparta var en 'normal polis', se for eksempel Hansen 2009 og Hodkinson 2009. Denne observation skylder jeg én af fagfællebedømmerne af denne artikel. Om Tysklands forhold til Sparta, se Rawson 1969; Bekker-Nielsen 1986; Hansen 2005, ss. 90-93; Alberz 2006.

33. Cartledge 2002, s. 95; se også Thomas 2000 om Herodots etnografiske metode. Introduktionen (ss. 1-28) giver en bred indføring i Thomas' fortolkning af metoden, som på flere måder fører Hertogs (1988) og Redfields (2002) anerkendte syn på Herodots arbejdsform videre.

gevel tilkendes rollen som de udfarende kræfter.³⁴ Argumentet er ofte, at de antikke kulturer virker overbevisende og næsten overvældende på eftertiden.

‘Brug’ refererer snarere til det modsatte eller omvendte perspektiv, hvor individer, grupper eller sågar hele samfund i eftertiden aktivt opsøger, udvælger og udnytter dele af historien med henblik på at forfølge præcise mål i en specifik samtid. Adskillige forskere har på forskellige måder behandlet emnekredsen om Europas og europæiske nationers tilblivelse, og i de seneste årtier har flere forskellige metoder og teoretiske greb vundet indpas, som behandler de forskellige problemfelters erindrings- og identitetsmæssige aspekter. Men hvis vi som udgangspunkt fokuserer på kredsen af oldtidsforskere, hvortil Meier også hører, er deres perspektiv ofte fra antikken og gælder formuleringen af receptionsspørgsmål, som tjener til at afgøre, hvordan den græsk-romerske oldtid har påvirket den europæiske eftertid. Der er ofte tale om en relativt passiv virkningsforståelse i den forstand, at perspektivet næsten altid udgår fra antikken. Ofte konstaterer og analyserer man virkningens art, men vi får næsten aldrig at vide, hvordan den i det hele taget har kunnet finde sted. Hvis man derimod ændrer perspektivet til den udnyttende eftertid og til den sammenhæng, hvori udnyttelsen foregik eller foregår, bliver brugen af antikken ‘aktiv’. Det skal forstås på den måde, at historiebrugshandlingen afspejler den øjeblikkelige identitetsmæssige tilstand, historiske orienteringsevne eller historiebevidsthed hos de individer, grupper eller samfund, som udøver historiebrugen. Interessen rettes dermed mod betydningen af historiebrugen i den samtid, hvis historiebrug studeres.

Grundlæggende udfolder Meier en række synspunkter, der er konsistente med gængse opfattelser af historiebevidsthed og dennes roller og virkninger i samfund.³⁵ Især skandinaviske forskere har i de seneste par årtier udviklet en egentlig historiebrugsanalyse, som tager udgangspunkt i udvælgelse fra den samlede mængde overlevere (skriftlige og ikke-skriftlige) kilder, som benævnes ‘historiekulturen’. Fra historiekulturen udvælges de kilder, som anvendes med henblik på at retfærdiggøre et projekt i

---

34. Foxhall 1995, ss. 146.

35. Se videre Jensen 2010; Nielsen 2010, ss. 50-53; Warring 2011, ss. 7-12.

brugerens samtid.³⁶ Udvælgelsen fra historiekulturen omfatter altså også *fravalg* af kilder, som i et traditionelt universitært tolkningsparadigme ville have fundet anvendelse. Historiebrugsanalysen omhandler altså både undersøgelser af, hvilke betydninger til- og fravalg har i den specifikke historiske kontekst, hvori de foretages, og den peger frem mod næste trin i analysen, som er bestemmelse af historiebrugerens historiebevidsthed. Her inddrages de såkaldte troper, som er modeller over, hvordan historiebrugeren opfatter det historiske forløb mellem en given fortid og samtiden. Meiers historiske forløb mellem Athen og Auschwitz kan ved hjælp af dette værktøj beskrives som først en u-trope, hvor Athen i 5. århundrede og renæssancen hver repræsenterer højdepunkterne i u-kurven – og hvor middelalderen repræsenterer lavpunktet imellem de to. Herefter følger en kontinuitetstrope fra renæssance til tiden omkring den franske revolution. Herefter går det galt, og forfaldstropen bliver aktuel: Det moderne statsbureaukrati forårsager manglende overblik hos embedsapparatet, og den enkelte embedsmand og borger mister orienteringsevnen. Det skaber muligheden for at nazisterne kan udnytte den blinde statsloyalitet og manglende overblik hos det tyske folk – og det hele ender i Auschwitz.

7. Auschwitz

I nyere tid udgør den proces, der fulgte nazismens nederlag i 1945, et bemærkelsesværdigt eksempel på historietab: Efter nederlaget hensatte det nye Vesttysklands befolkning sig selv i en tilstand af kollektivt erindringstab, som direkte medførte, at man afstod fra at inddrage perioden fra 1. Verdenskrigs afslutning og Weimarrepublikken til nederlaget i 1945 i samfundets erindringsbearbejdelse og historiebevidsthed. I DDR valgte man i stedet den nemme løsning at pege over på den anden side af muren for dér at finde de egentlige skyldige for nazismen: 'Arbejder- og bondestaten' havde ingen andel haft i den udvikling.

---

36. Aronsson 2004; Nielsen 2010, især ss. 16-7, 50-53, 61-64. Cf. Loewenthal 1985 og 1998 for synteser over distancen mellem samtid og fortid. Bemærk at Karlson 1999 og Zander 2001 og 2006 opererer med en egentlig typologiforankret historiebrugsanalyse, hvor bestemmelse af den enkelte form for historiebrug dominerer, snarere end historiebrugens betydning for den samtid hvori den foretages, således som det er tilfældet hos Aronsson og Nielsen.

Endelig er der elementer i behandlingen af det centrale spørgsmål om ansvaret for Holocaust, som Meier ikke følger til dørs. En mulig implikation af Meiers konstruktion er nemlig, at Holocaust gøres til et europæisk ansvar – som altså ikke længere kan henføres til en af de to muligheder, der diskuteredes i historikerstriden i 1980'erne: 'De få kriminelle nationalsocialister' eller det samlede tyske folk.³⁷ På denne måde tilbyder Meier altså en bekvem og attraktiv konklusion på den såkaldte *Historikerstreit*, der rasede i 1986-88 om ansvaret for Holocaust.³⁸ Skønt Meiers argumentation og konklusion slører dette aspekt, vil hans argumenter og konklusioner uundgåeligt understøtte den styrkede erindringsbearbejdelse, som det genforenede Tyskland har fokuseret en del på siden Berlinmurens fald. Bevægelsen fra en tilstand af ubærlig skyld og traume til en tilstand af sorgbearbejdelse og imødekommelse af (den nære) fortid, som det forenede Tyskland har så meget brug for i opbygningen af en fælles national erindring og historie, finder i Meiers bog på denne måde den nødvendige forankring i et forslag til genoprettelse af en fælles (tysk) historiebevidsthed, som altså rækker helt tilbage til Athen og oldtiden. På denne måde bliver Meiers åbent formulerede projekt at genrejse antikken – og især Athen – som Europas udgangspunkt, mens hans underforståede projekt bliver at føje et væsentligt element til den fortsatte rekonstruktion af en acceptabel fortid for det tyske folk, der også omfatter genskabelsen af en historisk orienteringsevne eller historiebevidsthed.³⁹

Anlægges historiebrugsperspektivet, kan man sige, at Meier anviser vejen, ad hvilken Tyskland kan bevæge sig fra en tilstand af fortidsfornægtelse over for perioden fra 1933 – 1945 (en tilstand af ikke-brug) til en tilstand, hvor denne periode og hele det 20. århundredes tyske historie igen bliver tilgængelig som forudsætningen for fælles tyske identitetsdannelse og orientering.⁴⁰ Man kan sige, at antages Meiers præmisser og argumentation, er konsekvensen, at Tysklands nyere historie igen kan inddrages og

---

37. Meier 2005, ss. 137-169.

38. Meier deltog selv aktivt i denne kontrovers; se videre Bennett *et al.*, 2008; og review ved Tröster 2010.

39. En god indgang til studiet af det genforenede Tysklands søgen efter og debat om genetableringen af en fælles historiebevidsthed er Jörn Rüsen's mange arbejder, for eksempel de tre sidste kapitler i *History: narration, interpretation, orientation* fra 2005.

40. Aronsson 2004; Nielsen 2010. De svenske historiebrugsanalytikere Klas-Göran Karlson 1999 og Ulf Zander 2000, introduktionen; *idem*, 2006, især ss. 11-39. Zander 2006 anvender også historiebrugstypologien til historiebrugsanalyse af Hollywoodfilmen. For kritik heraf og forslag til en humangeografisk og kulturhistorisk inspireret historiebrugsanalyse af historiefilm, se Krasilnikoff 2012.

gøres til genstand for genetableringen af en tysk historiebevidsthed. Det er tydeligt, at Meiers historiebrug bevæger sig mellem en egentlig eksistentiel historiebrug, i hvilken kimen til etableringen af en ny dominerende historie om Tysklands fortid indgår, og en moralsk historiebrug, hvormed han antager et oppositionelt standpunkt i forhold til den dominerende historie.

8. Lokaltet, steder og erindring

Hvad oldtidens athenske tænkere, teoretikere og ikke mindst historikere kunne inspirere eftertiden med, var et eksempel på, hvordan mennesket kunne omsætte praktiske kollektive behov til konstruktionen af stater (*poleis*). Desuden virkede de skriftlige overleveringer fra oldtiden som eksempler på, hvordan den menneskelige orienterings-evne mellem fortid og samtid kunne udtrykkes både på skrift og i virkelige politiske projekter for fremtiden. Et af de helt centrale resultater af den athenske kulturelle udvikling var en præcis forklaring af sammenhængen mellem identitetskonstruktion (især etnisk identitet) og tilhørsforholdet til et bestemt territorium (der kan opfattes og kortlægges som et samlet 'rum' bestående af en række centrale 'steder').

Edward Zaid's orientalisme tog sit udgangspunkt i dem-os konstruktionen mellem athenere og persere,⁴¹ og andre moderne teoretikere som Bourdieu (1977), Anderson (1990), Assmann (2000), og Nora (1996) har på forskellige måder arbejdet med, hvordan individer, grupper, samfund og nationer konstruerer og forankrer identiteter i erindringen og historien, samt med det tid-rum kontinuum, i forhold til hvilke identiteter eksisterer, formuleres og til stadighed ændres og udbygges. Vi kan med deres arbejder identificere antikken som et fortidigt pejlemærke og i mange tilfælde som et meget dominerende eksempel på fortidsforankring, der først og fremmest tjener det formål at forankre en samtidig diskurs i den autoritet, som det historiske tilbageblik og udvælgelse afstedkommer.

Men antikkens litterære traditioner repræsenterede naturligvis også paradokser, trusler og afvigelser fra de pointer, synspunkter og ikke mindst dogmer, som kirken og de fremvoksende universitære miljøer i middelalderen forsøgte at formulere. Med Gearys ord forbeholdt man sig retten til at sortere. Men samtidig bekendte man sig til

---

41. Zaid 1978, ss. 8; Hall 1989; *idem* 1993, ss. 108-110.

den tid-rum forankring, som netop var et af oldtidens væsentligste og tydeligste bidrag til verdenslitteraturen og den empirisk baserede videnskab. Oldtidens etnografiskrivere, historikere og statsteoretikere underlagde alle deres analyser en distinkt orden mellem de identiteter, der udsprang af tilhørsforhold til de bestemte steder og rum, hvori de indgik. Grækernes og i særlig grad athenernes etniske identitetskonstruktioner og deres afhængighed af en historisk forbindelse til territorier har længe været en anerkendt del af klassisk græsk identitetsdannelse.⁴² I tæt tilknytning hertil finder man også interesser for de bestemte karakteristika, der knytter sig til steders identitet. Navigerer man således mellem de distinktioner, som kulturgeografer har afstukket mellem stedsidentitet og stedets identitet,⁴³ finder man også forklaringen på, hvorfor og hvordan antikkens lærdomskultur, historie og etnografiskrivning levede videre i middelalderen. Det, som den litterære arv fra antikken formidlede, og som man i middelalderen fandt attraktivt, var en grundlæggende evne til at sondre imellem og definere de fundamentale grundsætninger og konstruktioner, der tjente til at definere individer, grupper, samfund og nationer i forhold til deres modstillinger. Herodots og til dels også hippokratikernes forestillinger om, hvad der adskilte barbarer fra grækere, genfindes og anvendes i mange senere romerske arbejder og derfor også hos middelalderhistorikere.⁴⁴ Et eksempel herpå findes i Adam af Bremens beskrivelser af 'øerne i Norden'.⁴⁵

Herodots barbarbillede opererede med sådanne modsætninger, og grækerne skabte, fremstillede og erkendte sig selv som eksisterende i et geografisk mellemstadium i sådanne modstillinger hos Herodot og i det hippokratiske skrift om luft, vand og steder. I sine jonisk-athenske udgaver modstillede udøvere af den joniske lærdomskultur modsætninger, der eksplicit tjente til at fremkalde en kulturspænding, der i grundbetydningen bestod af asymmetriske modsætninger. Hos Herodot er modsætningen tydelig i modstillingen af Ægypten og Skythien i henholdsvis 2. og 4. bog.⁴⁶ Mens Ægypten var domineret af en enkelt flod, Nilen, var Skythien landet med mange floder, etc. Herodots metode er i flere analyser beskrevet som programmatisk og især

---

42. Hall 1997, ss. 34-66.

43. Tuan 1974; 1978.

44. Mortensen 1992; Browning 1989, kap. 2; Nippel 2002; Geary 2003, kap.3.

45. Lund 1978, ss. 8-23.

46. Hartog 1988; Thomas 2000, især ss. 4-27; Redfield 2002, ss. 31-44.

forankret i behandlingen af bestemte emner (*topoi*) og oversættelser af centrale fænomener og guddomme hos ikke-grækere til græsk.⁴⁷ Det betyder dog ikke, at Herodot analyserede de samme spørgsmål (*topoi*) ved samtlige de fremmede folkeslag, han valgte at inddrage i sit værk. I stedet undersøgte han de aspekter ved folkeslagenes kulturer, som han fandt interessante eller ligefrem bemærkelsesværdige. Og det er forklaringen på, at forskellige *topoi* bringes i spil igennem værket.

Hvad forholdet mellem kultur og geografi angår, argumenterer antropologen James Redfield for, at Herodot betjente sig af et forklaringsparadigme, der kunne sammenfattes i begrebet *theoria*: Med dette forstod Herodot en aktivitet, der tjente til, at grækeren kunne rejse ud og opleve anderledeshed med det formål at kunne drage konklusioner om, hvad der var typisk græsk.⁴⁸ Herodots ofte citerede passage i 8.144.2 illustrerer, at grækerne på et overordnet plan var forbundet indbyrdes ved slægtskab (blod), sprog, fællesskab om helligdomme og guder, og dertil delte 'lighed i livsmåde'. Herodots blik for og evne til at fremstille fremmede kulturers – både barbarers og grækernes – forskelligartethed udsprang netop af hans interesse for deres steder. Herodot benyttede sig med andre ord af en distinkt orienteringsevne, der blev anvendt med det formål at afdække såvel fremmede kulturers forskelligartethed og anderledeshed som deres fællestræk med andre kulturer.

Men på et mere snævert niveau bliver de fire fælles egenskaber for grækerne hos Herodot 8.144.2 – blod, sprog, religion og livsmåde – næppe tilstrækkelige for den enkelte græker i oldtiden, fordi, som James Redfield noterede, grækeren, og Herodot, forblev 'turisten', der netop rejste for at opleve – ikke for at engagere sig, men snarere for efterfølgende at indsamle og analysere modstillingen af sin egen specifikke græske egenart med barbarisk anderledeshed.⁴⁹ Dette synspunkt kan følges videre med Robin Osborne, som pointerer, at Herodot 8.144.2 henviser til grækernes socio-kulturelle fællesskab på et overordnet niveau, mens vi for eksempel ved sammenligning af en *polis* med en anden finder adskillige forskelle i såvel sprog som religion og livsmåde.⁵⁰

---

47. Se videre Müller 1972.

48. Se Redfield 2002, s. 25.

49. Redfield 2002, ss. 27-31.

50. Osborne 2000, s. 2.

Andre forsøg på at forklare sammenhænge og brud mellem oldtid og eftertid præger også i høj grad forskningsdebatten, og flere betydende arbejder har fokuseret på, hvordan antikken bidrog med forudsætninger for middelalderens identitetsdannelse.⁵¹ Patrick Geary nuancerer yderligere dette forhold ved for eksempel at pege på, at Herodots historiesyn havde afgørende betydning for middelalderens omgang med historien.⁵² Dermed tilkender Geary tydeligvis antikken en større rolle i den europæiske udvikling, end bogens undertitel – *the Medieval Origins of Europe* – umiddelbart antyder. Patrick Gearys toneangivende men også fritskrevne fremstilling af den græsk-romerske forudsætning for middelalderen bygger i al væsentlighed på to dominerende forhold: For det første, at Europa først med middelalderen skabte avancerede særtræk, som indtil Gearys analyser konsekvent er blevet forbundet med den moderne nationalstats fremvækst o. 1800. Dernæst opererer Geary – på samme måde som Meier – med en synkron forståelse af den græsk-romerske oldtid, der utilsigtet får den konsekvens, at athenske særtræk samlæses med andre græske udtryk, hvorved den græske bystatskulturs resultater forstås som en helhed og enhed.

Endelig skal Gearys vigtige pointe gentages, nemlig den, at vi på flere måder er fanget af den terminologi og brug af bestemte termer og analysekategorier, som de tidlige studier af den moderne nationalstat og nationalisme fastlagde.⁵³ Forskningen i nationalstaten efter 1800 skelner mellem samfund – fortrinsvis det præ-revolutionære før 1789 – hvor religionen agerede 'lim' for samfundet og samfund, hvor nationen eller nationalstaten tjente denne funktion efter o. 1800.⁵⁴ Heroverfor vil jeg påpege, at politik og religion i den klassiske periode tilsammen bidrog til en samhørende, interagerende og komplementær udvikling, hvor den athenske *polis* på den ene side understøttedes af en stærk demokratisk ideologi og på den anden side fik denne samhørighed reflekteret i de konstante forandringer, der forekom i borgerstatens kultur og andre religiøse sammenhænge.⁵⁵ Gode eksempler på sammenhængen mellem udvikling af kult – religiøs

---

51. For eksempel Browning 1989; Nippel 2002 peger på de afgørende begrebshistoriske skred, som skete med kristendommens fremkomst, hvor det især blev vigtigt at bestemme, hvilke folk og individer der var henholdsvis kristne og barbarer/hedninge.

52. Se Geary 2003, ss. 46-47.

53. Geary 2003, ss. 15-40.

54. Denne påstand gentages ofte. Se for eksempel Nora 1996.

55. Bruit Zaidman & Schmitt Pantel 1992; Sourvinou-Inwood 1991; Krasilnikoff 2008a. Se nu også kritik af *polis*-religion-konceptet i Kindt 2009.

innovation – og demokratisk-politisk udvikling finder man i forbindelse med introduktionen af kulten for Pan efter slaget ved Maraton 490 og indførelsen af Asklepios i 420'erne.⁵⁶ På disse måder skabte athenerne nationale 'situationer', helte og steder, som ihukommendes til støtte for den fortsatte demokratiske samfundsudvikling i oldtiden.

9. Sammenfatning

Den græske oldtid var væsentlig for eftertidens europæiske kultur og samfundsudvikling, og det er påfaldende, hvor ofte antikken er brugt i eftertiden til at retfærdiggøre politiske og ideologiske projekter. Sparta, Athen og Rom forbliver imidlertid vigtige pejlemærker for den (vest)europæiske kulturudvikling, som i særlig grad tog fart i renæssancen og igen, omend med andre formål, i 1800-tallet.

Middelalderens lærdomskultur, kirken og universiteterne udnyttede de overlevede tekster fra oldtiden til aktivt at formulere grundlæggende tanker for middelalder-samfundene selv. Oldtidens debatkultur havde ikke nogen direkte virkning i middelalderen, og det er ikke muligt at påvise en kvalitet ved arven fra Athen, der entydigt demonstrerer, hvordan og hvorfor den athenske debat- og innovationskultur fra o. 500 – 300 skulle kunne overleve perioden fra ca. 500 til 1800 som netop debat- og innovationskultur. Hvis vi skal forklare, hvorfor vi så i eftertiden trods alt har tekster til rådighed, som repræsenterer dette Athen, så skyldes det, at der i det samlede korpus er tekster, der har flere kvaliteter – retstalerne fra 4. århundrede kan eksempelvis fungere som eksempler på god retorik (hvilket er forklaringen på at de er bevarede), men de kan også fortælle os en masse om politisk kultur, retshistorie og demokrati.

Afslutningsvis skal jeg derfor pege på, at en tæt forbindelse mellem oldtid og den europæiske eftertid ikke er lig med en ubrudt overlevering af principperne for debatkultur og borgerskab, men snarere en fortsat håndhævelse af princippet om, at vi europæere fortsat konsulterer den oldgræske/athenske overlevering, både når vi skal argumentere med (en) autoritet og når vi skal tænke nyt. Athenerne var de første, som på

---

56. Krasilnikoff 2008a. Flere eksempler gives i Garland 1992, herunder den spektakulære sag involverende Themistokles, der forgæves forsøgt at sætte sig i spidsen for en proces, som skulle føre til, at kulten for Artemis Aristoboule kunne autoriseres. Forklaringen på, at projektet mislykkedes, var angiveligt at 'folket' ikke troede på, at Themistokles faktisk havde den kontakt til gudinden, som han påstod. Cf. Wickkiser 2008 for det nyeste studium af Asklepios.

skrift spekulerede over, hvordan verden (in casu borgerstaten) mest hensigtsmæssigt kunne indrettes, og den øvelse omfatter nødvendigvis spørgsmålet om, hvordan lokalteter ændres til identitetsbærende steder. Vi er på denne måde bekendte med, at grækerne forvaltede særdeles skarpe tanker om udviklingen af politiske og sociale fællesskaber, men jeg kan ikke slutte mig til Meiers grundsyn, at den europæiske historie kan skrives som historien om, hvordan arven fra Athen endte i Auschwitz.

Bibliografi over anvendt litteratur

- Akrigg, B. 2007. "The Nature and Implications of Athens' Changed Social Structure and Economy," ss. 27-43 i R. Osborne (ed.), *Debating the Athenian Cultural Revolution. Art, Literature, Philosophy, and Politics 430-380 BC*. Cambridge.
- Albertz, A. 2006. *Exemplarisches Heldentum: die Rezeptionsgeschichte der Schlacht an den Thermopylen von der Antike bis zur Gegenwart*. Oldenbourg.
- Anderson, B. 1991. *Imagined Communities*. London.
- Aronsson, P. 2004. *Historiebruk – att använda det förflutna*. Lund.
- Assmann, J. 2000. *Religion und kulturelles Gedächtnis*. München.
- Bekker-Nielsen, T. 1986. "Det athenske demokrati i tyske skolebøger siden 1. verdenskrig," ss. 259-80 i R. Thomsen (ed.), *Det athenske demokrati i samtidens og eftertidens syn 2*. Aarhus.
- Bernett, M. et al. (eds.). 2008. *Christian Meier zur Diskussion*. Autorenkolloquium am Zentrum für Interdisziplinäre Forschung der Universität Bielefeld. Stuttgart.
- Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge.
- Browning, P. 1989. *History, Language and Literacy in the Byzantine World*. Northhampton.
- Bruit Zaidman, L. & Schmitt Pantel, P. 1992. *Religion in the Ancient Greek City*. Translated by Paul Cartledge. Cambridge.
- Burckhardt, J. 2003. *Griechische Kulturgeschichte* (orig. 1898-1902). Frankfurt am Main.
- Cartledge, P. 2002. *The Greeks. A Portrait of Self & Others*. Oxford.
- Christiansen, E. 1986. "George Grote – en engageret advokat for det athenske demokrati," ss. 151-81 i R. Thomsen (ed.), *Det athenske demokrati i samtidens og eftertidens syn 2*. Aarhus.
- Foxhall, L. 1995. "Monumental ambitions: the significance of posterity in ancient Greece," ss. 132-49 i N. Spencer (ed.), *Time, Tradition and Society in Greek Archaeology*. London.
- Garland, R. 1992. *Introducing New Gods. The Politics of Athenian Religion*. London.
- Geary, P. 1994. *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the End of the First Millenium*. Princeton.

- Geary, P. 2003. *The Myth of Nations: the Medieval Origins of Europe*. Princeton.
- Hall, E. 1989. *Inventing the Barbarian. Greek Self-Definition through Tragedy*. Oxford.
- Hall, E. 1993. "Asia unmanned: Images of victory in classical Athens," ss. 108-33 i J. Rich & G. Shipley (eds.), *War and society in the Greek world*. Leicester-Nottingham Studies in Ancient Society 4. London.
- Hall, J. 1997. *Ethnic Identity in Greek Antiquity*. Cambridge.
- Hansen, M.H. 1991. *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*. Oxford.
- Hansen, M.H. 1996. "The Ancient and the Modern Liberal View of Liberty as a Democratic Ideal," ss. 91-104 i J. Ober & C Hedrick (eds.), *Demokratia*. Princeton.
- Hansen, M.H. 2005. *Det athenske demokrati – og vores*. København.
- Hansen, M. H. 2009. "Was Sparta a normal or exceptional polis?" ss. 385-415 i S. Hodkinson (ed.), *Sparta: Comparative Approaches*. Swansea.
- Hansen, M. H. 2010. *Demokrati som styreform og som ideologi*. København.
- Hartog, F. 1988. *The Mirror of Herodotus. The Representation of the Other in the Writing of History*. Princeton.
- Hobsbawn, E. J. 1991. *Nations and Nationalism since 1780*. London.
- Hodkinson, S. 2009. "Was Sparta an Exceptional polis?" ss. 417-98 i S. Hodkinson (ed.), *Sparta: Comparative Approaches*. Swansea.
- Jensen, B. E. 2010. *Hvad er historie?* København.
- Karlsson, K.-G. 1999. *Historiebruk som vapen: historiebruk och Sovjetunionens upp-lösning 1985-1995*. Stockholm.
- Katz, M. 1999. "Women and Democracy in Ancient Greece," ss. 41-68 i T. M. Falkner et al. (eds.), *Contextualizing Classics: Ideology, Performance, Dialogue*. Lenham MD.
- Kindt, J. 2009. "Polis Religion – A Critical Appreciation," *Kernos* 22, 9-34.
- Krasilnikoff, J. A. 2006. "Retfærdig krig i den græsk-romerske oldtid – nogle kommentarer til begreberne *dikaios polemos* og *bellum iustum* i deres historiske kontekster," ss. 32-64 i C.S. Jensen (ed.), *Retfærdig Krig. Om legitimeringer af krig og voldsudøvelse i historien*. University of Southern Denmark Studies in History and Social Sciences vol. 325. Odense.

- Krasilnikoff, J. A. 2008a. "Pan, Attica and Religious Innovation from the Persian Wars to the End of the Fourth Century BC," ss. 189-200 i S.W. Rasmussen *et al.* (eds.), *Religion and Society. Rituals, Resources and Identity in the Ancient Graeco-Roman World*. The BOMOS-Conferences 2002 – 2005. Analecta Romana Instituti Danici - Supplementum XL. Rom.
- Krasilnikoff, J. A. 2008b. "Attic *φελλεύς*. Some Observations on Marginal Land and Rural Strategies in the Classical Period," *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 167, 37-49.
- Krasilnikoff, J. A. 2011. "Erindring om Perserkrigen i oldtidens Athen," ss. 369-84 i O. Høiris & B. Poulsen (eds.), *Antikkens verden*. Aarhus.
- Krasilnikoff, J. A. 2012. "Antikken på film - mellem klassisk reception og historiens brug," *Temp – Tidsskrift for historie* 4, 165-76.
- Loewenthal, D. 1985. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge.
- Loewenthal, D. 1998. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge.
- Low, P. (ed.) 2008. *The Athenian Empire*. Edinburgh.
- Lund, A.A. 1978. *Adam af Bremen. Beskrivelse af øerne i Norden*. Oversat og kommenteret af Allan A. Lund. Højbjerg.
- Ma, J. *et al.* (eds.). 2009. *Interpreting the Athenian Empire*. London.
- Meier, C. 1980. *Die Entstehung des Politischen bei den Griechen*. Frankfurt.
- Meier, C. 2005. *From Athens to Auschwitz. The Use of History*. Harvard.
- Meier, C. 2011. *A Culture of Freedom. Ancient Greece and the Origins of Europe*. Oxford.
- Mortensen, L.B. 1992. "The Texts and Contexts of Ancient Roman History in the Twelfth-Century Western Scholarship," ss. 99-116 i P. Magdalino (ed.), *The Perception of the Past in Twelfth-Century Europe*. London.
- Müller, K.E. 1972, 1980. *Geschichte der antiken Ethnographie und ethnographischen Theoriebildung* 1-2. Wiesbaden.
- Nielsen, N.K. 2010. *Historiens forvandlinger. Historiebrug fra monumenter til oplevelsesøkonomi*. Aarhus.
- Nippel, W. 2002. "The Construction of the 'Other,'" ss. 278-310 i T. Harrison (ed.), *Greeks and Barbarians*. Edinburgh.

- Nora, P. 1996. "General Introduction. Between Memory and History," ss. 1-20 i P. Nora (ed.), *Realms of memory: rethinking the French past* 1. New Haven.
- Ober, J. 1989. *Mass and Elite in Democratic Athens. Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*. Princeton.
- Ober, J. 1998. *Political Dissent in Democratic Athens. Intellectual Critics of Popular Rule*. Princeton.
- Ober, J. 2009. *Democracy and Knowledge. Innovation and learning in Classical Athens*. Princeton.
- Osborne, R. (ed.) 2000. *Classical Greece 500-323 BC*. The Short Oxford History of Europe. Oxford.
- Osborne, R. (ed.) 2007. *Debating the Athenian Cultural Revolution. Art, Literature, Philosophy, and Politics 430-380 BC*. Cambridge.
- Rawson, E. 1969. *The Spartan Tradition in European Thought*. Oxford.
- Redfield, J. 2002. "Herodotus the Tourist," ss. 24-49 i T. Harrison (ed.), *Greeks and Barbarians*. Edinburgh.
- Reynolds, L.D. & Wilson, N.G. 1991. *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature* 3. Oxford.
- Rüsen, J. 2005. *History: narration, interpretation, orientation*. New York.
- Shear, J. L. 2007. "Cultural Change, Space, and the Politics of Commemoration in Athens," ss. 91-115 i R. Osborne (ed.), *Debating the Athenian Cultural Revolution. Art, Literature, Philosophy, Politics 430-380 BC*. Cambridge.
- Sourvinou-Inwood, C. 1990. "What is Polis Religion?," ss. 295-322 i O. Murray & S. Price (eds.), *The Greek City from Homer to Alexander*. Oxford.
- Thomas, R. 2000. *Herodotus in Context. Ethnography, Science and the Art of Persuasion*. Cambridge.
- Schwenk, C. 1997. "Athens," ss. 8-40 i L.A. Tritle (ed.), *The Greek World in the Fourth Century. From the Fall of the Athenian Empire to the successors of Alexander*. London.
- Tröster, M. 2010. "Essays on Christian Meier," anmeldelse af M. Bernett *et al.* (eds.). 2008. *Christian Meier zur Diskussion. Classical Review, New Series, Vol. 60, No. 2, 478-80*.

- Tuan, Y.-F. 1974. *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes and Values*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall.
- Tuan, Y.-F. 1977. *Space and Place. The Perspective of Experience*. Minneapolis and London.
- Warring, A . 2011. "Erindring og historiebrug: Introduktion til et forskningsfelt," *Temp – Tidsskrift for historie* 2, 6-34.
- Wickkiser, B.L. 2008. *Asklepios, Medicine, and the Politics of Healing in fifth-century Greece. Between Craft and Cult*. Baltimore.
- Zaid, E. W. 1978. *Orientalism*. New York.
- Zander, U. 2001. *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*. Lund.
- Zander, U. 2006. *Clio på bio. Om amerikansk film, historia och identitet*. Lund.